

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΣΥΛΛΑΒΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ἀνεβαίνοντας μὲ συγκίνηση τὸ βῆμα τοῦτο ὡς τακτικὸ μέλος τοῦ ἀνώτερου πνευματικοῦ Ἰδρύματος τῆς χώρας, ἐπιθυμῶ πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ἐκφράσω τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες μου πρὸς τὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πὸν μοῦ ἔκαμε τὴ μεγάλη τιμὴ νὰ μὲ συμπεριλάβει στοὺς κόλπους της. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πὸν ἡ Ἀκαδημία ἀποφάσισε τὴν ἴδρυση ἔδρας τῆς νεώτερης ἀποκλειστικὰ ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὡς τμήματος ἀνεξάρτητον καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νέα ἐλληνικὴ φιλολογία καὶ γιὰ τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς γενικότερα, πὸν ἔχει ἐνταθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια, ὄχι μόνον στὴ χώρα μας ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικόν, παίρνει ἔτσι μὲ τὴν ἐπίσημη αὐτὴ ἀκαδημαϊκὴ καθιέρωση ἰδιαίτερη διάσταση, πράγμα πὸν μὲ κάνει νὰ αἰσθάνομαι μεγαλύτερο τὸ βάρος τῆς εὐθύνης πὸν ἀναλαμβάνω. Καὶ ἡ σκέψη μου στρέφεται τώρα εὐλαβικὰ πρὸς τὸ δάσκαλό μου, τὸν Νίκο Βέη, πὸν πρῶτος στὰ φοιτητικὰ θρανία μᾶς ἐμόησε στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς νεώτερης λογοτεχνίας μας, καὶ πὸν κατέχοντας, ἀπὸ τὸ 1943 ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1958, τὴν ἔδρα τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἐλληνικῆς φιλολογίας στὴν Ἀκαδημία, εἶναι, κατὰ ἕναν τρόπο, ὁ ἄμεσος προκάτοχος τῆς σημερινῆς ἔδρας. Δὲν εἶχα τὴν τύχη νὰ τὸν ἀκούσω παρὰ μόνον τὸ τελευταῖο ἔτος τῶν σπουδῶν μου, ἀλλὰ ἡ ἐπίδραση πὸν ἄσκησε στὶς νεανικὲς μας ψυχές, μὲ τὸ νέο γιὰ μᾶς τότε καὶ τόσο γοητευτικὸ ἀντικείμενο τῆς διδασκαλίας του, ἔμεινε βαθιὰ χαραγμένη σὲ ὅλη μας τὴν ὑστερότερη ἐξέλιξη.

Δύο ἀκόμη ἀγαπητὰ πρόσωπα, πὸν τίμησαν τὴν Ἀκαδημία μὲ τὴν παρουσία τους, ἔρχονται, «τρεμουλιαστὲς μορφές», καὶ παραστέκονται νοερὰ τὴν ἐπίσημη τούτη ὥρα: ὁ Σωκράτης Κουγέας καὶ ὁ Χρῆστος Καροῦζος. Ὁ πρῶτος δὲν ἦταν μόνον ὁ καθηγητὴς μου στὸ Πανεπιστήμιο, ἀλλὰ καὶ ὁ δάσκαλος πὸν μὲ ποδηγέτησε στὰ πρῶτα μου ἀβέβαια ἐπιστημονικὰ βήματα καὶ στάθηκε πάντοτε κοντά μου, σύμβουλος καὶ ὁδηγός: καὶ μὲ τὸ παράδειγμά του ἔδειξε σὲ ὅλους μας πόσο, πέρα ἀπὸ τὴ βασικὴ κατάρτιση, ἀπαραίτητα εἶναι γιὰ τὸν ἐπιστήμονα τὸ ἦθος καὶ ἡ πνευματικὴ τόλμη. Ὁ δεύτερος ἦταν ὁ φίλος, ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ ἐμπειρότερος, μὲ τὸ πλοῦτος τῶν γνώσεων καὶ τὴ στιβαρὴ μόρφωση, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν βαθὺ ἐγγενισμό καὶ τὴν ἄκρα εὐαισθησία σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν τέχνη

ἢ τῆ λογοτεχνία, ἀρχαία εἴτε νεώτερη. Ἐν τῷ λιγοστῷ μου ἔργῳ ὑπάρχει κάποια προσπάθεια γιὰ τὴν ἀκριβολογημένη ἔρευνα ἢ γιὰ μιὰ προσέγγιση πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ τεχνολογική, αὐτὸ τὸ ὀφείλω στὸ δίδαγμα καὶ στὸ παράδειγμα τῶν δύο αὐτῶν ἀνθρώπων. Τὰ λίγα τοῦτα λόγια ἀποτελοῦν μιὰ ἐλάχιστη ἀπότιση τιμῆς.

Τὸ θέμα ποὺ διάλεξα γιὰ τὴ σημερινὴ ὁμιλία εἶναι ὁ δεκαπεντασύλλαβος, ὁ «πολιτικός», ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ Βυζαντινοί, ὁ ἐθνικός μας, ὅπως τὸν λέμε ἐμεῖς σήμερα, στίχος. Σύρριζα δεμένος μὲ τὴ δημοτικὴ εἴτε τὴν ἔντεχνη ποίηση, ἀπὸ τὰ πρῶτα βυζαντινὰ χρόνια ἕως σήμερα, ἢ μελωδία τοῦ χτυπᾶ πάντα εὐφροσύνα τὸ αὐτί μας καὶ ξυπνᾶ θύμησες ἀπὸ μνήμες παλαιῆς ἢ διαβάσματα νεώτερα :

Ὁ Ὀλυμπος καὶ ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλώνουν —
 Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ποῦ ἀνεβοκατεβαίνουν —
 Ἄκρα τοῦ τάφου σιωπὴ στὸν κάμπο βασιλεύει —
 Τὰ μυστικά τῆς θάλασσας ξεχνιοῦνται στ' ἀκρογιάλια.

Ἡ ὑπερχιλιετής καὶ ἀσάλευτη ἀκόμη δύναμη τοῦ [στίχου] — ἔγραφε ὁ Κρουμπάχερ — ἀποτελεῖ φαινόμενο μοναδικὸ στὴν ἱστορία τῆς ποιήσεως». Καὶ ὁ Σεφέρης : «πλησίασε πιὸ κοντὰ ἀπὸ κάθε ἄλλο ρυθμὸ τὸ βαθύτερο κυμάτισμα τῆς λαλιᾶς μας»¹.

Πρὶν ἀπὸ ὀγδόντα περίπου χρόνια ὁ Κωστής Παλαμᾶς τιλοφοροῦσε ἕνα ἄρθρο του : «Πῶς τὸν ὑποδέχτηκαν τὸ δεκαπεντασύλλαβο»². Τὸν ὑποδέχτηκαν ποιοί ; Οἱ βυζαντινοὶ λόγιοι, οἱ Τζέτζηδες καὶ οἱ Μανασσηδες, ὅπως μὲ τὸν σκωπτικὸ πληθυντικὸ τοὺς ἀποκαλοῦσε ὁ ποιητής. Βρισκόμαστε στὸ 1903, δεκαπέντε χρόνια μετὰ τὸ Ταξίδι τοῦ Ψυχάρη, τὴν ἴδια χρονιά μὲ τὶς φοιτητικὰ ταραχὲς τῶν «Ὀρεστειακῶν», ἀλλὰ καὶ τοῦ πρώτου φύλλου τοῦ Νουμᾶ, στὴν ἄψη τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα. Τὸ ἄρθρο ἐντάσσεται σ' αὐτὸν τὸν ἀγώνα τὸ γλωσσικὸ τῆς ἐποχῆς. Ἦταν ὁ νέος μας στίχος (γράφει ὁ Παλαμᾶς), ὅπως εἶναι καὶ τώρα ἡ νέα μας γλώσσα. Καὶ στήσανε τότε οἱ δασκάλοι τοῦ ζωντανοῦ στίχου τὸν ἴδιο πόλεμο ποὺ τώρα ἔχουνε στημένο τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Στὶς χλευαστικὰς ἐκφράσεις γιὰ τὸν δεκαπεντασύλλαβο τῶν βυζαντινῶν λογίων (ἰ δ ι ὦ-

1. Κ. Κρουμπάχερ, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», μετ. Γ. Σωτηριάδου, 2, 490 κ.ε., § 267. Γ. Σεφέρης, «Δοκιμές», 2η ἔκδ., Ἀθήνα 1962, σ. 232.

2. Κ. Παλαμᾶς, «Γράμματα», τόμ. 1, Ἀθήνα 1904 (στὴν ἐνότητα ποὺ ἐπιγράφεται «Γιὰ τὴν Ἰδέα τῆ γλωσσικῆ»). Σήμερα στὰ «Ἀπαντα», τόμ. 6, σ. 179 - 187.

τις μοῦσα, στίχος καθημαξευμένος) ὁ Παλαμᾶς ἀντιπαρατάσσει τὸν πρῶτο δημοτικὸ δεκαπεντασύλλαβο, αὐτὸν ποῦ μᾶς ἔσωσε ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καὶ ποῦ τὸν ἔφαλλαν οἱ δῆμοι στὸν Ἰππόδρομο, γιὰ νὰ καλωσορίσουν τὸν ἐρχομὸ τῆς ἀνοιξῆς: "Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει, φέρον ὑγίαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Τὰ θέματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἐθνικὸ στίχο, καὶ κυρίως τὸ πρόβλημα τῆς γέννησής του, ἀπασχόλησαν πολὺ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τὸ 1839 κιόλας, ὅταν ὁ Δανὸς φιλόλογος *Henrichsen* δημοσίευσε μιὰ ὀλόκληρη πολυσέλιδη πραγματεία γιὰ τὸν πολιτικὸ στίχο³. Πότε μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἔχουμε τὰ πρῶτα φανερὰ δείγματα δεκαπεντασύλλαβου στίχου μέσα στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, καὶ ποιά ἀκριβῶς ἢ προέλευσή του; Ὁ Κρονμπάχερ, ὁ *Paul Maas*, ὁ *N. F. Πολίτης*, ὁ *Henri Grégoire*, ὁ *Στίλπων Κυριακίδης* ἐξέτασαν τὸ θέμα ἀπὸ κάθε πλευρὰ καὶ διατύπωσαν διάφορες θεωρίες. Ὁ Κρονμπάχερ ἔβρισκε τὰ πρῶτα δείγματα τοῦ στίχου σὲ λαϊκὲς παροιμίες ἐγκατεσπαρμένες στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη τῆς Κλίμακος (τὸν 7ο αἰώνα). Τὸ πότε ὁμοῦς ἀκριβῶς δημιουργήθηκε καὶ τὸ πότε καθιερώθηκε καὶ ἐπικράτησε, παρέμενε ἓνα πρόβλημα μὲ δύσκολη καὶ ἀβέβαιη τὴ λύση του. Σὲ ἓνα μόνον σημεῖο φαίνονταν νὰ συμφωνοῦν οἱ ἐρευνητές, πὼς ὁ στίχος εἶχε προέλευση λαϊκὴ.

Ἐντελῶς πρόσφατα, καὶ συγκεκριμένα μέσα στὴν πενταετία 1969 - 1974, τὸ θέμα τῆς γέννησης καὶ τῆς δομῆς τοῦ δεκαπεντασύλλαβου ἔγινε ἀντικείμενο πολλῶν καὶ σημαντικῶν μελετῶν, ποῦ πρόβαλαν νέες ἀπόψεις καὶ κατέληξαν σὲ καινούρια καὶ ἀξιόλογα συμπεράσματα. Δὲν ἔχει εἰπωθεῖ ἀκόμη ὁ τελευταῖος λόγος· ἀλλὰ οἱ προβαλλόμενες νέες ἀπόψεις, ὁ διάλογος ἀνάμεσα στοὺς ἐρευνητές, ἢ ἀπὸ διαφορετικὴ κάθε φορὰ ἀφορμὴ καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία θεώρηση τοῦ θέματος πρόσφεραν γόνιμο ὕλικό, ποῦ ἀξίζει τὴ λεπτομερέστερη ἀνάπτυξη.

Τὸ 1969, ἀπὸ τὸν ἀστριακὸ βυζαντινολόγο (καθηγητὴ σήμερα στὸ *Mainz*) *Johannes Koder*, στὴ λαμπρὴ σειρὰ τῶν «*Sources Chrétiennes*», ἐκδόθηκε ὁ πρῶτος τόμος τῶν Ὑμνων τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου θεολόγου⁴. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ

3. *R. J. F. Henrichsen*, «Über die sogenannten politischen Verse bei den Griechen», Λυβία 1839 (μετάφραση ἀπὸ τὰ δανικά). Ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν δεκαπεντασύλλαβο βλ. σήμερα στὸ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένο ἄρθρο τῶν *Margaret Alexiou* καὶ *David Holton*, *The Origins and Development of «politikos stichos»*, «Μαντατοφόρος» τεύχ. 9 (Νοέμ. 1976), σ. 22 - 34.

4. «*Symeon le nouveau théologien, Hymnes*». Introduction, texte critique et notes par *J. Koder*, Traduction par *Joseph Paramelle*, s. j., 1ος τόμ., Παρίσι 1969 (*Sources Chrétiennes 156*). Νεώτερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν *A. Καμπύλη*, «*Symeon Neos Theologos, Hymnen*».

πού μᾶς προσφερόταν σὲ κριτικὴ ἔκδοση τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ μυστικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΙου αἰῶνα· σημαντικό γιὰ τὸ θέμα μας, γιατί ὁ Συμεὼν ἔχει γράψει κατὰ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοὺς ὕμνους του στὸν πολιτικὸ στίχο.

Ὁ ἐκδότης ἀφιερώνει μεγάλο μέρος τῆς εἰσαγωγῆς του σὲ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς μετρικῆς δομῆς τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, εἰδικότερα ἐξετάζει τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὴν προπροοξύτονη ἢ τὴν ὀξύτονη κατάληξη τοῦ πρώτου ἡμιστίχιου, δηλαδὴ στὸν τύπο:

Εἰ τοίνυν σὺ ἐνδέδυσαι σαρκός σου τὴν αἰσχύνην (προπροοξ.)
ἢ Πῶς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Δαβίδ εἰσενέγκω σε οἶμοι (ὀξύτ.)⁵

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς στατιστικῆς αὐτῆς ἔρευνας, ὅτι ὁ Συμεὼν δείχνει (σὲ ποσοστὸ 60%) προτίμηση γιὰ τὴν προπροοξύτονη κατάληξη, εἶναι στοιχεῖο καθοριστικὸ τοῦ ὕφους τοῦ ποιητῆ καὶ θὰ ἔχει σημαντικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ παραπέρα ὑφολογικὲς ἔρευνες σχετικὰ καὶ μὲ ἄλλα βυζαντινὰ κείμενα. Ὁ κ. Koder ἔθιξε ἐπίσης καὶ ἓνα ἄλλο θέμα, τοῦ τονισμοῦ (ἢ παρατονισμοῦ) τῆς 3ης συλλαβῆς. Ἐπὶ αὐτὸ θὰ γίνῃ θέμα ἐνδρύτερης συζητήσεως καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ ἴδιου χρόνου (1969) συνήλθε στὴ Ρώμη, ὀργανωμένο ἀπὸ τὴν *Accademia dei Lincei*, ἓνα διεθνὲς συμπόσιο μὲ θέμα «Ἡ ἐπικὴ ποίηση καὶ ἡ διαμόρφωσή της». Μαζὶ μὲ τὸν ἀείμνηστο *Agostino Pertusi* εἴχαμε ἀνάλαβει νὰ παρουσιάσουμε τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἐγὼ εἰδικότερα τὰ προβλήματα τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου καὶ τῆς σχέσης του μὲ τὰ ἀκριτικὰ δημοτικὰ τραγούδια⁶. Ἀξιολογώντας τὶς ἔξι διαφορετικὲς παραλλαγὲς στὶς ὁποῖες μᾶς ἔχει σωθεῖ τὸ κείμενο τοῦ ἔπους, καὶ ὑποστηρίζοντας τὴ θέση πῶς ἡ πρὸ ἀξιοπίστη καὶ ἡ κοντινότερη στὸ ἀρχικὸ ἔπος παραλλαγή εἶναι ἐκείνη πού μᾶς παραδίδει τὸ χειρόγραφο τῆς ἑλληνόρρυθμης μονῆς τῆς *Grottaferrata*, βασίστηκα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἐπιχειρήματα, καὶ στὴ μετρικὴ ἀνάλυση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου

Prolegomena, kritischer Text, Indices, Berlin - New York 1976 (Supplementa Byzantina, Texte u. Untersuchungen 3).

5. Τὰ παραδείγματα βλ. πρόχειρα στὴν «*Medieval and Modern Greek Poetry. An Anthology*» τοῦ Κ. Τρῦπᾶνη (Oxford 1951), σ. 32.

6. Τὸ συμπόσιο πραγματοποιήθηκε ἀπὸ 28 Μαρτίου - 3 Ἀπριλίου 1969, οἱ ἀνακοινώσεις δημοσιεύτηκαν στὸν τόμο: «*Atti del Convegno Internazionale sul tema La Poesia epica e la sua formazione*», Ρώμη 1970. Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Pertusi στὶς σσ. 481 - 544, ἡ δική μου στὶς σσ. 551 - 581 — γιὰ τὸν δεκαπεντασύλλαβο εἰδικότερα στὶς σσ. 560 - 563. Ἡ ἀνακοίνωσις ἀναδημοσιεύτηκε στὸ βιβλίό μου: «*Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque. Recueil d'études*», Λονδίνο 1975 (*Variorum Reprints*), ἀρ. XX.

στό κείμενο τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς. Συγκεκριμένα ἐφιστοῦσα τὴν προσοχή στο γεγονός ὅτι αὐτὴ τονίζει πολὺ συχνά, καὶ ἀντίθετα πρὸς τὸ βασικὸ ἱαμβικὸ ρυθμὸ τοῦ στίχου, τὴν 3η συλλαβὴ (τοῦ α' ἢ τοῦ β' ἡμιστίχου), δημιουργώντας ἔτσι ἕναν παρατονισμό («ἀναπαιστικό»). Τὸ φαινόμενο εἶχε ἐπισημανθεῖ βέβαια γενικότερα γιὰ τὸν δεκαπεντασύλλαβο τῶν βυζαντινῶν λογίων· ἀλλὰ στὴν παραλλαγὴ τῆς *Grottaferrata* παρουσιάζεται μὲ τέτοια συχνότητα, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελεῖ πιά ἐξαίρεση ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ ἰδιοτυπία τῆς παραλλαγῆς. Ἐκεῖνο πὸν εἶναι ιδιαίτερα ἀξιοσημείωτο εἶναι πὼς ἡ ἄλλη παραλλαγὴ, τῆς *Τραπεζούντας*, διορθώσῃ τοὺς στίχους αὐτοὺς, ἀποκαθιστώντας τὸν ἱαμβικὸ ρυθμὸ. Π.χ.:

καὶ εὐθέως προσέταξε τοὺς ἰδίους ἀγούρους
τοὺς ὀδόντας ἐκσπάσατε πάντας τοὺς τοῦ θηρίου
(Gr. 3, 101 - 102)

καὶ παρευθὺς προσέειπε τοὺς ἑαυτοῦ ἀγούρους
ὀδόντας ἀνασπάσατε ἅπαντας τοῦ θηρίου
(Tr. 473 - 474).

Οἱ διορθώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖες. Ποιὸς ὁ λόγος πὸν τὶς ὑπαγόρευσε; Ἡ ἀποψὴ μου ἦταν πὼς ἡ ἀναπαιστικὴ αὐτὴ παρέκκλιση δὲν ὀφείλεται σὲ ἀδεξιότητα τῶν βυζαντινῶν λογίων ἢ στὴν ἐπιθυμία τους νὰ σπάσουν τὴ μονοτονία τοῦ στίχου (ὅπως εἶχε ὑποθεθεῖ παλαιότερα), ἀλλὰ πὼς ἀποτελεῖ δεῖγμα ἀρχαιότητος καὶ πὼς ἡ καθαρὰ ἱαμβικὴ μορφή τοῦ στίχου ὑπῆρξε τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀδιάκοπης ἐπεξεργασίας στὴ διάρκεια αἰῶνων ὀλόκληρων.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς μὲ ὀδηγοῦσαν στὴν ἐπανεξέταση τοῦ ὅλου προβλήματος γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν καταγωγὴ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Καὶ διατύπωνα τὴν ἀποψὴ πὼς ὁ στίχος δὲν ἔχει προέλευση λαϊκὴ, ὅπως πιστεύαμε σχεδὸν ὅλοι, ἀλλὰ εἶναι δημιούργημα λόγιου, ἕνας στίχος σύνθετος, μὲ συστατικὰ ἕναν ἀρχικὸ πυρρίνα ὀκτασύλλαβο καὶ ἕναν ὕστερα προσθεμένον ἑπτασύλλαβο· καὶ πρὸβαλλὰ ἀκόμη τὴν ὑπόθεση πὼς ὁ ἑπτασύλλαβος αὐτὸς εἶχε πιθανότατα τὴν προέλευση ἀπὸ τὸν κατεξοχὴν λόγιου βυζαντινὸ στίχο, τὸν ἱαμβικὸ δωδεκασύλλαβο ἀπόληξη τοῦ ἀρχαίου ἱαμβικοῦ τριμέτρου. Ὁ βυζαντινὸς δωδεκασύλλαβος μοιράζεται κι αὐτὸς μὲ σταθερὴ τομὴ σὲ δύο ἡμιστίχια· ὅταν ἡ τομὴ πέφτει μετὰ τὴν 5η συλλαβὴ, τὸ ἑπτασύλλαβο δεῦτερο ἡμιστίχιο ἔχει συχνὰ ρυθμὸ ἀναπαιστικό, ὅμοιον μὲ τοῦ παρατονισμένου δεκαπεντασύλλαβου:

τῶν ἀθλοφόρων | καὶ μεγάλων μαρτύρων.

Ἡ ἄποψη πὼς ὁ ἀναπαιστικὸς παρατοπισμὸς εἶναι στοιχεῖο ἀρχαιότητος ἔργου δεκτὴ ἀπὸ τὴν ἔρευνα, τὸ ἴδιο καὶ ἡ θεωρία πὼς ὁ στίχος εἶναι σύνθετος, μὲ ἀρχικὸ πυρῆνα τὸν ὀκτασύλλαβο. Ὅσο γιὰ τὴν τελευταία ὑπόθεση, γιὰ τὴν προέλευση τοῦ δευτέρου ἡμιστίχιου ἀπὸ τὸν ἰαμβικὸ δωδεκασύλλαβο, αὐτὴ ἦταν μιὰ ἄποψη κάπως βιαστικὰ διατυπωμένη, πὸν δὲν δικαιώθημε ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν παραπέρα ἔρευνα⁷.

Σημαντικὸ νέο ὕλικό, καὶ πολύτιμο γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ἀρχῆς τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, πρόσθεσε μ' ἓνα του ἄρθρου δημοσιευμένο τὸ 1970 ὁ ἀμερικανὸς ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος *Ihor Ševčenko*⁸. Στὸ πολὺ γνωστὸ γιὰ τὶς μικρογραφίες του χειρόγραφο τοῦ Σκυλίτση στὴ Μαδρίτη (γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουμε πρόσφατα τὴ λαμπρὴ ἐργασία τῶν κ. κ. *A. Grabar* καὶ *M. I. Μαρούσακα*) ὁ βιβλιογράφος ἔχει προσθέσει σὲ ὀρισμένα μέρη στὸ περιθώριο ἔντεκα ποιήματα πὸν ἀναφέρονται σὲ γεγονότα τῶν ἐτῶν 912 - 989. Τὰ πρῶτα τέσσερα (αὐτὰ πὸν δημοσιεύει ὁ *Ševčenko*) εἶναι θρήνοι γιὰ τὸ θάνατο τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος ΣΤ' (τοῦ σοφοῦ) καὶ τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅλοι γραμμένοι σὲ δεκαπεντασύλλαβο. Ὁ ἐκδότης, μὲ πολὺ καλὰ ἐπιχειρήματα, τὰ θεωρεῖ σύγχρονα μὲ τὰ γεγονότα, δηλαδὴ τοῦ 912 (ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος ΣΤ') τὰ τρία, καὶ τοῦ 959 τὸ τελευταῖο. Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη σαφῶς μαρτυρημένη καὶ ἀκριβῶς χρονολογημένη ἐμφάνιση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου.

Τὸ πρῶτο («Εἰς Λέοντα τὸν βασιλέα») ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ δεκαπεντασύλλαβα δίστιχα, μὲ μιὰ σχεδὸν πανομοιότυπη ἑπτασύλλαβη ἐπωδὴ (*refrain*) τὸ καθένα:

Δότε μοι θρήνους ἄδοντι ρεῦσαι πηγὰς δακρῦων,
κλαύσομαι τὸν δεσπότην μου, θρηγήσω μου τὸν φίλον·
τοῦτο ἡ ματαιότης.

Ἐνάλογη εἶναι καὶ ἡ δομὴ τῶν λοιπῶν ποιημάτων· τὸ τρίτο μάλιστα (πὸν ἀποτελεῖ, ὅπως καὶ τὸ τέταρτο, ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίδα) προσθέτει ἀμέσως μετὰ

7. Ἐργα ἀλλωστε τότε (ὅ.π. σ. 562, σημ. 30) πὼς εἶχα τὴν πρόθεση νὰ μελετήσω τὸ ζήτημα πληρέστερα σὲ εἰδικὸ ἄρθρο. Ἡ παραπέρα ἔρευνα ὅμως εἶχε μᾶλλον ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα καὶ γι' αὐτὸ δὲν προχώρησα. Κυρίως, μποροῦσε ἴσως νὰ δικαιολογήσει τὸν παρατοπισμὸ τοῦ β' ἡμιστίχιου, ὅχι ὅμως καὶ τοῦ α', πὸν αὐτὸς εἶναι ὁ περισσότερο χαρακτηριστικὸς.

8. *I. Ševčenko, Poems on the Deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid Manuscript of Scylitzes, «Dumbarton Oaks Papers» 23/24 (1969-1970) 187 - 228.*

τὸν τίτλο τὴν ἔνδειξη: Ἡχος πλάγιος β' πρὸς τὸ Ἄρχων τοῦ κόσμου) — ἔνδειξη πὸν πιστοποιεῖ πὼς τὰ ποιήματα εἶχαν γραφτεῖ γιὰ νὰ φάλλονται, δὲν ἦταν δηλαδή ἀπλὰ ἐπιτάφια ἐπιγράμματα κάποιου λογίου προορισμένα μόνον γιὰ τὸ χαρτὶ (ἢ τὸ πολὺ γιὰ νὰ σκαλιστοῦν στὴν πέτρα).

Γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῶν γραμμάτων (καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα μας, τὴν ἀρχὴ καὶ τὴ δομὴ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου) τὰ ποιήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν πολὺτιμη μαρτυρία. Μᾶς δείχνουν, ὅπως τονίζει καὶ ὁ ἐκδότης (σ. 225 - 226), ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰῶνα οἱ κανόνες τοῦ πολιτικοῦ στίχου εἶχαν πιά πλήρως διαμορφωθεῖ. Καὶ ἀκόμη ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ χρησιμοποιοῦσαν τὸν δεκαπεντασύλλαβο γιὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ἀλλῆς, πράγμα πὸν πιστοποιεῖ ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ζ', ἂν ὄχι καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ ΣΤ', ὁ πολιτικὸς στίχος εἶχε φτάσει στὸ κορύφωμα τῆς κοινωνικῆς ἀποδοχῆς. Αὐτὸ κάνει τὸν ἐκδότη νὰ παρατηρήσει τελειώνοντας πὼς (ἢ μελέτη γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ πολιτικοῦ στίχου πρέπει νὰ ἐπιανεξετάσει τὶς ἀπόψεις πὼς ὁ στίχος ἔχει λαϊκὴ καταγωγὴ, πὼς ὁ τόπος τῆς δημιουργίας του ἦταν ἡ Μικρὰ Ἀσία, καὶ πὼς οἱ ἀρχὲς του πηγάζουν πίσω ὡς τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου) (σ. 227).

Στὰ συμπεράσματά τους οἱ τρεῖς μελετητὲς ἔφτασαν ἀνεξάρτητα ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, οἱ μελέτες τους δημοσιεύτηκαν περίπου σύγχρονα (1969 - 1970). Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1971, σὲ ἀνακοίνωση στὸ 14ο Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο στὸ Βουκουρέστι, μὲ τὸν τίτλο ἌΟ δεκαπεντασύλλαβος στὴν αὐτοκρατορικὴ ἀλλῆ γῶρα στὸ 900»⁹, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς, ὁ Johannes Koder, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν πρόσφατη δημοσίευση τῶν ποιημάτων, προχώρησε σὲ σημαντικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴ δομὴ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Πιστοποιεῖ πρῶτα πρῶτα πὼς ἡ προτίμηση γιὰ τὴν προπαροξύτονη κατάληξη τοῦ πρώτου ἡμιστίχιου (Δόττε μοι θρήνοὺς ἄδοντι) — πὸν ὑπάρχει καὶ στὰ τέσσερα ποιήματα (καὶ γιὰ τὴν ὁποία εἶχε μιλήσει καὶ στὴν ἔκδοση τῶν Ὑμνων τοῦ Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου) — εἶναι κοινὸ φαινόμενο καὶ σὲ ἄλλα ποιήματα τοῦ 10ου αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ ἔνδειξη πρωιμότητος. Μετὰ τοὺς Ὑμνους τοῦ Συμεὼν ἡ προτίμηση αὐτὴ ἀρχίζει νὰ ὑποχωρεῖ, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ὀξύτονη κατάληξη νὰ κερδίζει ὀλοένα ἔδαφος, καὶ ἀπὸ ἓνα ποσοστὸ 52 ἢ 65% (στὸν Μιχαὴλ Ἰταλικὸ ἢ στὸν Μανουὴλ Ὀλόβολο) νὰ φτάνει στὸν 15ο αἰῶνα (Γεννάδιος Σχολάριος) τὸ 78%. Ἡ δῆλωση τοῦ εἰρμουῦ (Πρὸς τὸ Ἄρχων τοῦ κόσμου) στὸ τρίτο ποίημα τοῦ χειρογράφου τῆς Μαδρίτης σημαίνει ἀκόμη ὅτι περὶ τὸ 912

9. «Der Fünfzehnsilber am kaiserlichen Hof um das Jahr 900» δημοσιεύτηκε στὰ «Byzantinoslavica» 13 (1972) 214 - 219.

τέτοια άσματικά ποιήματα ήταν συνηθισμένα και ότι από τὰ τέλη τοῦ 9ου αιώνα ὁ δεκαπεντασύλλαβος στοὺς κύκλους τῶν λογίων δὲν ἀποτελοῦσε κάτι καινούριο, ἄρα εἶχε ἤδη τότε πλήρως ἀναπτυχθεῖ. Γιὰ νὰ προχωρήσουμε ὡστόσο ἀκόμη πὺρ πίσω, δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ δεδομένα· ἴσως ὅμως νὰ πρέπει νὰ ξανασυζητηθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ Κρουμπάχερ γιὰ τοὺς δεκαπεντασύλλαβους στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη τῆς Κλίμακος — ὅπως καὶ γιὰ κάποιον ἄλλον πὺρ πιθανῶς λανθάνει στὰ («Ἀνέκδοτα») τοῦ Προκοπίου¹⁰.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἦταν στὴν ἀρχὴ στίχος ἀσματικός, μὲ κάποια ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν πρώτημη (βεβαίως ψαλλόμενη) ἐκκλησιαστικὴ ποίηση. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὰ ἀσματικά ποιήματα, ὅπως τὰ ἐπιτάφια τοῦ χειρογράφου τῆς Μαδρίτης, στὴ γραπτὴ (μὴ ψαλλόμενη) γραμματεία ὀλοκληρώνεται σιγὰ σιγὰ μὲ διάφορα σύντομα ἐποικοδομητικὰ ποιήματα (ὅπως π.χ. τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ, τοῦ Χριστοφόρου Μτυλιηναίου καὶ τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ)· ὁ Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος εἶναι ὅμως ἀσφαλῶς ἐκεῖνος πὺρ τελειωτικὰ ἀπαλλάσσει τὸ στίχο ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ σύζευξη μὲ προκαθορισμένους ἀσματικούς τύπους, ὅπως εἶναι τὸ στροφικὸ σύστημα ἢ ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίδα.

Γιὰ τὸ πόσο σημαντικὲς εἶναι οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς θὰ μιλήσουμε ἀμέσως. Προχωρώντας ὁ κ. Koder ἐξετάζει ἐξαντλητικὰ (καὶ στατιστικὰ) τὸ ζήτημα τοῦ ἀναπαιστικοῦ παρατονισμοῦ, πὺρ εἶχε τεθεῖ μὲ τὶς παρατηρήσεις μου σχετικὰ μὲ τὴν παραλλαγὴ Grottaferrata τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα¹¹. Ἡ ἐξέτασή του ἐπιβεβαίωσε τὴν ἄποψη πὺρ εἶχα διατυπώσει σχετικὰ καὶ ἔδειξε πὺρ ὁ παρατονισμὸς αὐτὸς ἦταν, κατὰ τὴν πρώτημη φάση τοῦ στίχου, συνηθισμένος καὶ ἐπιτρεπόμενος, ἀποτελεῖ ἐπομένως καὶ αὐτὸς δεῖγμα πρωιμότητος. Ἀπὸ τὸ 1100 καὶ ὕστερα ἀρχίζει, φαίνεται, σιγὰ σιγὰ νὰ ἐνοχλεῖ καὶ νὰ ἐγκαταλείπεται. Ὅσο γιὰ τὴ δημοτικὴ προέλευση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, ὁ συγγραφέας πιστεύει πὺρ εἶναι προβληματικὴ, ἐφ' ὅσον, σήμερα τουλάχιστον, ἡ ἀπευθείας καταγωγὴ τοῦ λόγιου δεκαπεντασύλλαβου ἀπὸ τὴ λεγόμενη δημῶδη ποίηση δὲν παρουσιάζεται πιθανή· ὁ ἀκριβέστερος ὡστόσο προσδιορισμὸς τῆς ἐξέλιξης τοῦ στίχου ἀποτελεῖ θέμα γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα.

10. Προκόπ. Ἀνέκδ. XV 33 κ.έ.: «Πατρίκιε... μεγάλην κήλην ἔχεις»· ὁ Κ. Τρουπάνης ὑπέδειξε στὸ συγγραφέα τὴ συμπλήρωση μὲ ἓνα προπαροξύτονο ὄνομα, π.χ. «Θεόδωρε», ὅποτε δημιουργεῖται ἓνας κανονικὸς δεκαπεντασύλλαβος.

11. Ὁ κ. Koder, βασιζόμενος κυρίως σὲ στίχους μὲ τονισμένη τὴν 3η καὶ τὴν 1η συλλαβή, προτιμᾷ τὴ διατύπωση «τροχαϊκός» (τονισμὸς ἢ ἀρχή). Γιατὶ δὲν συμφωνῶ καὶ προτιμῶ τὴ διατύπωση «ἀναπαιστικός» ἐλπίζω νὰ τὸ ἀναπτύξω ἄλλοτε.

Ἐκτός ἀπὸ τῆς ἐνδιαφέρουσας παρατηρήσεως γιὰ τὴν δομὴν τοῦ στίχου (προπαροξύτονη κατάληξη τοῦ πρώτου ἡμιστίχιου, ἀναπαιστικὸς τονισμὸς τῆς 3ης συλλαβῆς) καὶ τὸ συμπέρασμα πὼς καὶ τὰ δύο εἶναι δείγματα παλαιότητας, τὸ θαυμάσιο καινούριο ὕλικό, πὸν μᾶς ἔδωσαν οἱ Ὑμνοὶ τοῦ Συμεῶν καὶ τὰ ἄσματα τοῦ χειρογράφου τῆς Μαδρίτης, μᾶς ἀνοιξε νέες προοπτικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ στίχου καὶ κυρίως γιὰ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἀναπτύσσεται καὶ ἀκμάζει. Δὲν εἶναι μόνον τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ ἡ δημώδης βυζαντινὴ ποίηση ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ καὶ οἱ σχολαστικοὶ λόγιοι τοῦ 12ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Στὴν πιὸ ἐνδοξὴ ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου, στὴν ἀρχὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ὁ δεκαπεντασύλλαβος (λαϊκός; λόγιος στὴν καταγωγὴ του;) καλλιιεργεῖται μέσα στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ γιὰ τῆς πιὸ ἐπίσημες τελετές, καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ μεταδώσει τὰ ἐσώτερα μηνύματά του ὁ ἐπιφανέστερος μυστικὸς θεολόγος τοῦ Βυζαντίου. Παρουσιάζοντας ὁ Hans Georg Beck τὴν τελευταία ἐργασία τοῦ Koder σημειώνει πὼς «ἡ καταγωγὴ τοῦ στίχου ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ποίηση γίνεται ὅσο πάει καὶ λιγότερο πιθανή»¹².

Τὸ ζήτημα γιὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, εἰδικὰ ὅμως στὸ δημοτικὸ τραγούδι, τὸ ἔθεσε πάλι, σὲ ἓνα σύντομο ἀλλὰ πλούσιο σὲ διαπιστώσεις καὶ συμπεράσματα ἄρθρο του, δημοσιευμένο τὸ 1973, ὁ κορυφαῖος Ἑλβετὸς νεοελληνιστὴς καὶ μουσικολόγος Samuel Baud - Βορυ¹³. Ἐξετάζοντας νανορίσματα κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια, ὁ Baud - Βορυ διαβλέπει πὼς σὲ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ὁ δεκαπεντασύλλαβος φαίνεται νὰ ἔχει ἀντικαταστήσει δύο ἄρχικους ὀκτασύλλαβους. Κάποτε μάλιστα «ἡ παραγκώνισιν τοῦ ὀκτασύλλαβου ἀπὸ τὸν δεκαπεντασύλλαβον προξένησε πολλὰ ἀνόητα ἢ τουλάχιστον περιττὰ παραγεμίσματα», ἔτσι πὸν νὰ εἶναι «πολὺ πιθανὸν νὰ προϋπήρξε κείμενο ὅπου νοηματικὴ μονάδα ἦταν μόνον τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον, δηλαδὴ ὁ ὀκτασύλλαβος» (σ. 309). Ἔτσι, γιὰ λόγους μουσικοῦς, προσθέτει, συμμεριζόμεσθε τὴν γνώμη τοῦ Αἰνίου Πολίτη πὼς ὁ δεκαπεντασύλλαβος εἶναι σύνθετος στίχος μὲ ἀρχικὸ πρῆγμα τὸν ὀκτασύλλαβον. Ἐκεῖνον πὸν δὲν δέχεται εἶναι τὴν ὑπόθεσιν πὼς τὸ δεύτερον ἡμιστίχιον προέρχεται ἀπὸ τὸν λόγιον βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον. «Γιὰ μᾶς (καταλήγει) ὁ δεκαπεντασύλλαβος προέρχεται ἀπὸ δίστιχον ὀκτασύλλαβον μὲ καταληκτικὸν τὸν δεύτερον στίχον» — ἀπὸ μιὰ ἐναλλαγὴν δηλαδὴ ὀκτασύλλαβου καὶ ἑπτασύλλαβου.

12. «Byz. Zeitschr.» 66 (1973) 453.

13. S. B a u d - Β ο ρ υ, Ἡ ἐπικράτησιν τοῦ δεκαπεντασύλλαβου στὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι, «Ἑλληνικά» 26 (1973) 301 - 313.

Ἡ πιστοποίηση αὐτὴ ἀπὸ τῆ μεριά ἐνὸς μουσικολόγου εἶναι γιὰ τὸ θέμα μας ἀσφαλῶς πολὺ σημαντικὴ. Ἀλλὰ ὁ κ. Baud - Bonny περιορίσει τὴν ἐξέταση τοῦ προβλήματος μόνο μέσα στὰ ὄρια τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Τὴν ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ διερεύνηση πρὸς τὴ λόγια καὶ τὴν αὐλικὴ ποίηση τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, πὺν ἐξετάσαμε πῶς πρὶν, αὐτὴ τὴ συνεχίζουν, μέσα στὸ 1974, τρία ἄλλα δημοσιεύματα, πὺν ἐρχόμαστε τώρα νὰ δοῦμε¹⁴.

Πρῶτος ὁ Βίκτωρ Τιφτιξόγλου, σὲ μιὰ ἐκτενὴ καὶ πλούσια τεκμηριωμένη μελέτῃ¹⁵, ἐπανεξετάζει ἓνα θέμα πὺν εἶχε πολὺ ἀπασχολήσει καὶ ταλαιπωρήσει τοὺς μελετητὲς τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τὴ σχέση δηλαδὴ τῆς παραλλαγῆς τῆς Grottaferrata μὲ τὸ διδακτικὸ (καὶ ἄδροσο) ποίημα «Εἰς τὴν σωφροσύνην» τοῦ βυζαντινοῦ λογίου τοῦ 14ου αἰῶνα Θεόδωρον Μελιτηριώτῃ. Τὰ δύο ποιήματα παρουσιάζουν ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ ὁμοίων στίχων, καὶ τὸ θέμα ποιὸς τοὺς παίρνει ἀπὸ ποιὸν εἶναι βασικὸ γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἔπους. Οἱ γνώμες τῶν μελετητῶν διχάζονταν· ὁ κ. Τιφτιξόγλου δίνει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν ὀριστικὴ ἀπάντηση: ἡ προτεραιότητα ἀνήκει ἀναμφισβήτητα στὴν παραλλαγὴ τοῦ Διγενῆ, ὁ Μελιτηριώτῃ σαφῶς δανείζεται τοὺς στίχους του ἀπὸ αὐτὴν. Τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι πολλὰ καὶ ἀπολύτως πειστικά· ἓνα ἀπὸ τὰ βασικότερα καὶ ἡ μετρικὴ ἀνάλυση τοῦ στίχου, καὶ εἰδικότερα ὁ ἀναπαιστικὸς παρατονισμὸς τῆς 3ης συλλαβῆς.

Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ὁ κ. Τιφτιξόγλου προχωρεῖ σὲ μιὰ ἐξονυχιστικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα εἰδικὰ γιὰ τὸν ἀναπαιστικὸ τονισμὸ τοῦ στίχου, βασιζόμενος σ' ἓνα εὐρὸν φάσμα παραδειγμάτων ἀπὸ λόγια, θρησκευτικὰ καὶ δημῶδη ἔργα, πὺν κλιμακώνονται ἀπὸ τὸν 10ο ὠς τὸν 15ο αἰῶνα, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα πὺς ὁ τονισμὸς αὐτὸς εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὰ πρῶιμα δείγματα, ὅταν ὁ κανονικὸς ἱαμβικὸς ρυθμὸς τοῦ στίχου δὲν εἶχε ἀκόμη σταθεροποιηθεῖ, ὥσπου τελικὰ ὁ παρατονισμὸς αὐτὸς νὰ ἐξαφανιστεῖ. Συμπέρασμα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξέταση γενικότερα τῆς ἔμμετρης βυζαντινῆς, λόγιας καὶ δημοτικῆς, γραμματείας.

Τὸν ἴδιο χρόνον (1974) ὁ Wolfram Hörandner, ἐκδίδοντας τὰ ἱστορικὰ ποιήματα τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου¹⁶, τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι γραμμένα

14. Ἡ χρονολογικὴ σειρά εἶναι αὐτὴ ὅπως δίνεται παρακάτω καὶ ὄχι ὅπως στοὺς Ἀλεξίου - Holton (βλ. σημ. 3). Ὁ Jeffrey s μνημονεύει τοὺς δύο ἄλλους, τὸν Τιφτιξόγλου μέσα στὸ κείμενο (σημ. 151 καὶ 209), τὸν Hörandner στὴν ἐπισημείωση στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης (σ. 142).

15. V. Tif t i x o g l u, Digenis, das "Sophrosyne" - Gedicht des Meliteniotes und der byzantinische Fünfzehnsilber, «Byz. Zeitschr.» 67 (1974) 1 - 63.

16. W. H ö r a n d n e r, «Theodoros Prodromos Historische Gedichte», Βιέννη 1974 (Wiener Byzantinistische Studien, Band XI).

σὲ δεκαπεντασύλλαβο, ἐκθέτει σύντομα τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὴν προέλευση τοῦ στίχου. Ἐπισημαίνει κατ' ἀρχὴν τὴν ὕπαρξη τῶν δύο πρώτων συστατικῶν του, ἐνὸς ὀκτασύλλαβου καὶ ἐνὸς ἐπτασύλλαβου, ἤδη σὲ ἀνώνυμους ὕμνους τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰώνα, καθὼς καὶ στίς μετρικὲς ἐπιφωνήσεις τῶν δήμων στὸν Ἰππόδρομο, φαινόμενα ποὺ πιστοποιοῦν τὴ λαϊκὴ προέλευση τῶν στίχων αὐτῶν, καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Οἱ ἐπιφωνήσεις ἰδίως παίζουν σημαντικό ρόλο στὴν πορεία τοῦ στίχου ἀπὸ τὶς λαϊκὲς του ρίζες ὡς τὴ φιλολογικὴ του καθιέρωση. Καθὼς ἐνσωματώνονται στὸ βυζαντινὸ τελετουργικόν, ὁ ἀρχικὰ λαϊκὸς στίχος γίνεται στίχος ἀδλικός, πρᾶγμα στὸ ὁποῖο βοηθᾷ καὶ ἡ χρησιμοποίησή του στὴ θρησκευτικὴ ποίηση. Στὰ ποιήματα γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ἡ συνάφεια αὐτῆ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀδλικῆς ποίησης γίνεται ἰδιαίτερα φανερὴ. Ἡ ἀπλὴ καὶ σαφὴς ἔκθεση τοῦ κ. Hörandner σὰν ν' ἀνοίγει κάποιον φῶς στὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Θὰ ξαναμιλήσουμε γι' αὐτό.

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἐκδότη τελειώνει μὲ μιὰ μετρικὴ ἀνάλυση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου τῶν ἱστορικῶν ποιημάτων τοῦ Προδρομοῦ. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι ὅτι ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς ποιητῆς, τοῦ 12ου αἰώνα, δείχνει, ἀντίθετα πρὸς τὰ πρώιμα παραδείγματα τοῦ 10ου αἰώνα, φανερὴ τὴν προτίμηση γιὰ τὴν ὀξύτονη καὶ ὄχι τὴν προπαροξύτονη κατάληξη τοῦ πρώτου ἡμιστίχιου, 60,2%¹⁷. Μιὰ σαφὴς λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἐξελικτικὴ πορεία. Στὸν Θεόδωρο Πρόδρομο ἐπίσης δὲν ὑπάρχει πιά καθόλου ὁ ἀναπαιστικὸς παρατονισμός.

Ἄς προσθέσω ἐδῶ πὼς ἡ δομικὴ ἀνάλυση τοῦ στίχου καὶ οἱ στατιστικὲς μετρήσεις — ποὺ ἀποτελοῦν τελικὰ μελέτες ὑφολογικὲς — συντελοῦν ὄχι μόνο στὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπόδοση ἢ ὄχι συγκεκριμένων ἔργων σὲ ὀρισμένους συγγραφεῖς. Ὁ κ. Hörandner, γιὰ λόγους ἀκριβῶς διάφορης μετρικῆς δομῆς, δὲν θεωρεῖ ἔργο τοῦ Προδρομοῦ τὰ λεγόμενα «ποιήματα τῶν Μαγγάνων»¹⁸. Καὶ ἐντελῶς πρόσφατα, ὁ Hans καὶ ἡ Νίκη Eidenreier¹⁹ ἔδειξαν πὼς ἡ μετρικὴ δομὴ τῶν γνωστῶν δημοδῶν πτωχοπροδρομικῶν ποιημάτων εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τῶν ποιημάτων ποὺ σίγουρα ἔγραψε ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ἔτσι

17. Ἡ ἀναλογία στὸν Συμεὼν τὸν νέο θεολόγο εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστροφη, ἐνῶ στους θρηγῆς γιὰ τὸν Λέοντα τὸν σοφὸ τὸ σύνολο τῶν στίχων ἔχει προπαροξύτονη κατάληξη.

18. Βλ. W. Hörandner, *Theodoros Prodromos und die Gedichtsammlung des Cod. Marc. XI 22*, «Jahrb. Österr. Byzant.» 16 (1967) 91-99 (πρβ. καὶ αὐτ. 24, 1975, 95-106). Ἐπίσης: «Theodori Prodromi De Manganis», ed. S. Bernardinello, Padova 1972.

19. Hans und Niki Eidenreier, *Zum Fünfzehnsilber der Ptochoprodromika*, στὸ: «Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη», Θεσσαλονίκη 1979, σ. 1-7.

πὸν ἢ κυριαρχοῦσα γνώμη πὼς τὰ πτωχοπροδρομικά δὲν εἶναι ἔργο τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου νὰ ἐνισχύεται μὲ ἓνα ἀκόμη ἐπιχείρημα.

Τὸ τελευταῖο δημοσίευμα τοῦ 1974 (μὲ τὸ ὁποῖο καὶ θὰ τελειώσουμε τὴν ἐπισκόπησή μας) εἶναι ἡ ἐκτενέστατη καὶ πλούσια σὲ συναγωγή ὕλικου μελέτη τοῦ νέου ἄγγλου βυζαντινολόγου Michael Jeffreys γιὰ τὴν ἀύφη καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ πολιτικοῦ στίχου»²⁰. Ἀφοῦ ἐξετάσει ὅλες τὶς μαρτυρίες τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὸν πολιτικὸ στίχο, ὡς τὸν 12ο αἰώνα, ὁ κ. Jeffreys κατατάσσει τὰ δείγματα τοῦ στίχου πὸν μᾶς ἔχουν σωθεῖ σὲ τέσσερις κατηγορίες: 1) σὲ δημῶδη ποιήματα, 2) σὲ ἔργα πὸν ἀποβλέπουν σὲ διδακτικὸς σκοποὺς (ὅπως τοῦ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Τζέτζη), 3) σὲ ἔργα θρησκευτικὰ, ἐποικοδομητικὰ ἢ ἀσκητικὰ, καὶ 4) σὲ ποιήματα πὸν ἔχουν σχέση μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλή. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔχουν καὶ τὴ μεγαλύτερη σημασία, καθὼς ἦταν ἄσματα πὸν τὰ τραγουδοῦσαν οἱ «δῆμοι», δηλαδὴ «δημοτικά». Τέτοιο καὶ τὸ γνωστὸ Ἶδε τὸ ἔαρ τὸ καλόν. Ἡ σημασία πὸν ἀποδίδει στὰ ἄσματα αὐτὰ ὁδηγοῦν τὸ συγγραφέα νὰ διατυπώσει μιὰ νέα καὶ πολὺ δελεαστικὴ θεωρία γιὰ τὴν προέλευση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Στὴν περίοδο ἀκόμη τῆς ἐλεύθερης ρωμαϊκῆς πολιτείας οἱ στρατιῶτες ἔφαλλαν στὸν νικητὴ στρατηγὸ κατὰ τὴ θριαμβευτικὴ παρέλασή του ἄσματα σκωπτικὰ (πὸν ἀποτελοῦσαν μέρος μιᾶς ἀποτροπαϊκῆς τελετουργίας). Ὁ στίχος τῶν ἀσμάτων αὐτῶν ἦταν ὁ *versus quadratus*, στίχος τροχαϊκὸς τετράμετρος καταληκτικὸς (πὸν τὸ σχῆμα του τὸ ξέρουμε καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μετρική): *Salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus*. Ἐξέλιξη τοῦ *versus quadratus* τῶν Ρωμαίων στρατιωτῶν εἶναι ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Τὸ περίεργον εἶναι πὼς τὴν ὑπόθεση αὐτὴ τὴν εἶχε διατυπώσει ἀπὸ τοῦ 1937 ἓνας ὄχι τυχαῖος ἐρευνητής, ὁ Henri Grégoire, περιθωριακὰ βέβαια κάπως, χωρὶς, ἴσως γι' αὐτὸ τὸ λόγο, νὰ προσεχτεῖ ἀρκετά²¹. Ἡ νέα τῆς προβολὴ ἀπὸ τὸν κ. Jeffreys δὲν νομίζω πὼς ἔχει περισσότερες πιθανότητες· στὰ χρόνια πὸν πέρασαν δὲν εἶδα τουλάχιστον νὰ ἔχει συζητηθεῖ ἢ νὰ ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὴ²². Καὶ ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει τὶς πολλὰς δυσκολίας πὸν ὑπάρχουν. Πρῶτα πρῶτα τὸ μεγάλο χρονικὸ χάσμα πὸν μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸν τελευταῖο *versus qua-*

20. M. Jeffreys, *The Nature and Origins of the Political Verse*, «*Dumbarton Oaks Papers*» 28 (1974) 142 - 195.

21. Σὲ βιβλιοκρισίαι του γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ S. Baud - Bovy: *Un grand et beau livre sur la chanson populaire grecque*, «*Byzantion*» 12 (1937) 650 - 658. Ὁ Jeffreys (σ. 142) ὁμολογεῖ πὼς δὲν τὸ πρόσεξε παρὰ μόνον ἀφοῦ εἶχε πιά τελειώσει τὴ δική του μελέτη.

22. Βλ. καὶ R. Beaton, «*Folk Poetry of Modern Greeks*», Cambridge 1980 (ὑπόδειξη H. Eideneier).

dratus πού μᾶς παραδίδεται, τὸν 1ο π.Χ. αἰώνα, καὶ στοὺς πρώτους βυζαντινοὺς δεκαπεντασύλλαβους τοῦ 10ου. Ἐπιπλέον, πῶς ἀπὸ ἓνα στίχο κατὰ βάση τροχαϊκὸ γεννήθηκε ὁ δεκαπεντασύλλαβος μὲ τὸν σαφὴ ἰαμβικὸ ρυθμὸ του; Ὁ κ. Jeffreys, μὲ πολλὰ καὶ ὄχι ἰσχνὰ ἐπιχειρήματα, προσπαθεῖ νὰ ἀποδυναμώσει τὶς δυσχέρειες αὐτές. Τὰ κενὰ ὅμως πού παραμένουν εἶναι πολλὰ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ (καὶ προτοῦ προχωρήσω στὰ τελικὰ συμπεράσματα) θὰ κάμω μιὰ διακοπή, ὅπως κάνουν τὰ μέσα ἐπικοινωνίας ὅταν πρόκειται νὰ ἀνακοινώσουν ἓνα ἔκτακτο γεγονός (ἢ ὅπως ἔκαναν ἄλλοτε οἱ ἐφημερίδες ἐκδίδοντας παραρτήματα). Φίλος συνάδελφος εἶχε τὴν καλοσύνη πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες (καὶ ἀφοῦ εἶχα ἤδη συντάξει τὴ σημερινὴ ὁμιλία) νὰ μὲ πληροφορήσει ὅτι στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν κορυφαῖο παπυρολόγο Eric Turner (πού ἐκδόθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὴ Βρετανικὴ Ἀκαδημία) δημοσιεύεται ἓνας πάπυρος ὅπου περιέχονται στίχοι μὲ δομὴ μετρικὴ ἀνάλογη μὲ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου²³. Πρόκειται γιὰ ἓναν πάπυρο στὴν Κοπεγχάγη (*Pap. Hauniensis in v. 400*), τοῦ 2ου μ.Χ. αἰώνα, πού περιέχει ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα περίεργο κείμενο, ἀνάμικτο πεζὸ καὶ ἔμμετρο, πού ὁ ἐκδότης τὸ παραλληλίζει μὲ τὴν Μενίπεια σάτιρα. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου εἶναι ἀρκετὰ δύσκολη καὶ ἡ ἐρμηνεῖα ὄχι ἀπόλυτα ἀσφαλής. Γίνεται μνεία γιὰ ἓναν μάγο (ἢ προφήτη) μὲ τὸ ὄνομα Τινούφης, πού ἔχει καταδικαστεῖ, γιὰ ἓναν δῆμιο καὶ ἄλλα. Οἱ στίχοι τοῦ ἔμμετρου τμήματος εἶναι ἰαμβικοὶ τετράμετροι καταληκτικοί, στίχοι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία μετρικὴ καὶ πού εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ κυρίως στὴν κωμωδία. Ἐπιπλέον οἱ στίχοι τοῦ πάπυρου παρουσιάζουν ἀξιοσημειώτες ἰδιοτυπίες (πού δὲν εἶναι τώρα ἡ στιγμή νὰ τὶς ἐκθέσουμε). Ὁ ἐκδότης πιστεύει ὅτι στίχοι μὲ τέτοια μετρικὴ δομὴ θὰ ἦταν ἀρκετὰ δημοφιλεῖς στὴν ἕσπαστη ἀρχαιότητα καὶ θὰ συνηθίζονταν στὰ κατώτερα λογοτεχνικὰ εἶδη, «καὶ τοῖς μὴ νὰ προτείνω (προσθέτει) πῶς ὁ βυζαντινὸς πολιτικὸς στίχος, πού χρησιμοποιεῖται ἀκόμη ὡς τὶς μέρες μας, ἔλκει ἀπευθείας καί, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἀπὸ κάποιους ἀνεξιχνίαστους δρόμους, τὴν προέλευσή του ἀπὸ τὸν στίχο πού ἓνα χαρακτηριστικὸ δείγμα του παρέχει ὁ πάπυρός μας». Βέβαια, οἱ στίχοι εἶναι προσωδιακοὶ καὶ ὄχι τονικοί, σημαντικὸ ὅμως εἶναι ὅτι ὅλοι (χωρὶς ἐξαίρεση) ἔχουν τὸν ὅσον στὴν προτελευταία συλλαβή, πράγμα πού εἶναι τὸ

23. «Papyri Greek and Egyptian, edited by various hands in honour of Eric Turner on the occasion of his seventieth birthday». Published for the British Academy, Λονδίνο 1981. Στις σσ. 35 - 45: M. W. Haslam, [P. Turner] 8 Narrative about Tinouphis in prosimetrum. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο κ. Κ. Τσαντσάνογλου γιὰ τὴν ὑπόδειξη.

κυριότερο κοινὸ χαρακτηριστικὸ μὲ τὸν δεκαπεντασύλλαβο. Ἐναφέρω ἕναν :

Ἐνταῦθα γοῦν ὁ δῆμιος ἔστησε τὸν προφήτην

Τὸ εὔρημα φέρει μιὰ ἀπρόοπτη ἐξαιρετικὰ πρόωμη μαρτυρία καὶ θέτει προβλήματα ποὺ θὰ ἔχει νὰ τὰ μελετήσῃ ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα. Ἐνδεχομένως οἱ στίχοι τοῦ παύρου τῆς Κοπεγχάγης νὰ ἀνατρέφουν καὶ τὰ ὡς τώρα συμπεράσματά μας. Ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης θεωροῦσαν πὼς ὁ πολιτικὸς στίχος εἶχε τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὸν τροχαϊκὸ ἢ τὸν ἱαμβικὸ τετράμετρο. Τὸ νέο εὔρημα ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴ θεωρίαν τῶν βυζαντινῶν λογίων; Ὁ χρόνος καὶ ἡ ἔρευνα θὰ τὸ δείξει.

Τὸ θέμα τοῦ ἐθνικοῦ μας στίχου (ὅπως μᾶς ἀρέσει νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε καὶ ὅπως πραγματικὰ εἶναι) μελετήθηκε ἐξονυχιστικὰ ἀπὸ κάθε πλευρὰ στὶς μελέτες ποὺ ἀναλύσαμε. Προχώρησε ἡ ἔρευνα θετικά, ἔφτασε σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, ἢ ἀπλῶς δημιούργησε μεγαλύτερη σύγχυση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα; Ἡ ἔρευνα ἀναμφισβήτητα προχώρησε, καὶ προχώρησε ἀποφασιστικά, ἀδιάφορο ἂν δὲν κατέληξε σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ξαναθυμίζω τὸ πλούσιο νέο ὕλικὸ ποὺ ἔγινε γνωστὸ καὶ τίς ἐξονυχιστικὰς ἔρευνες γιὰ τὴ δομὴ τοῦ στίχου, στοιχεῖα θετικά, ποὺ τοποθετοῦν τὴν παραπέρα ἔρευνα σὲ στερεότερες βάσεις. Ὁ πρωταρχικὸς ρόλος ποὺ ἀποκαλύπτεται πὼς εἶχε ὁ δεκαπεντασύλλαβος στὶς τελετουργίες τῆς βυζαντινῆς ἀλλῆς καὶ στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρῶτο οὐσιαστικὰ ἔργο τῆς ἔντεχνης γραμματείας ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸν δεκαπεντασύλλαβο εἶναι ἔργο τῆς μυστικῆς, ἐποικοδομητικῆς θεολογίας, αὐτῆς ποὺ ἔχει ἀμεσότερη πρόσβαση στὸ λαό, εἶναι στοιχεῖα καίρια, ποὺ δὲν μπορούμε νὰ μὴν τὰ λάβουμε ὑπόψη γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ προβλήματος. Ὁ τόσο περιφρονημένος λόγιος βυζαντινὸς δεκαπεντασύλλαβος περιβάλλεται μὲ κάποια θαλπωρὴ ποὺ τὸν φέρνει κοντὰ στὰ πρῶτα ξεκινήματα (τὰ ἴδια περίπου χρόνια) τῆς δημόδους λογοτεχνίας. Τὸ βαθὺ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς ψυχροὺς λόγιους στίχους τοῦ Τζέτζη καὶ τοῦ Μανασσῆ καὶ τὴ θερμὴ πνοὴ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς ἀνοιξῆς καὶ τῶν ἔργων τῆς δημόδους γραμματείας, αὐτὸ ποὺ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Παλαμᾶς στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα, φαίνεται τώρα σὰν νὰ γεφυρώνεται.

Τὸ βασικὸ πάντως πρόβλημα παραμένει : λαϊκὴ ἢ λόγια ἢ προέλευση τοῦ στίχου; Μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, αὐτὰ ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ πρόσφατη ἔρευνα, μπορούμε ἄραγε νὰ προχωρήσουμε, καὶ πόσο, στὸ βαθὺ σκοτάδι ποὺ καλύπτει

τὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα; Καὶ μπορούμε πιά νὰ εἶμαστε τόσο κατηγορηματικοὶ γιὰ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἐκδοχή; Γιὰ νὰ πῶ πρῶτα τὴ δική μου ἁμαρτία: σήμερα, ὅστερ' ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἔρευνες, δὲν θὰ ἤμουν τόσο κατηγορηματικὸς ὅσο τὸ 1969, ὅταν ἔλεγα πὼς δὲν πιστεύω πιά στὴ λαϊκὴ καταγωγή τοῦ στίχου. Ἡ μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ δώσω μερικὲς περισσότερες ἐξηγήσεις.

Πὼς ὁ δεκαπεντασύλλαβος ξεπήδησε κάποτε ἀπαρτισμένος καὶ τέλειος (ὅπως ἢ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Δία) ἀπὸ τὴν πένα κάποιου ἔντεχνου ποιητῆ ἢ ἀπὸ τὴν ἔμπνευση ἐνὸς ἀνώνυμου λαϊκοῦ τραγουδιστῆ, νομίζω πὼς κανεὶς δὲν τὸ πιστεύει πιά. Ἡ παρατήρηση λοιπὸν πὼς ὁ στίχος εἶναι στὴ βασικὴ του δομὴ σύνθετος, διατηρεῖ, νομίζω, ἀπόλυτα τὴν ἐγκυρότητά της. Ἀλλὰ ὁ πρωταρχικὸς πυρήνας, ὁ ὀκτασύλλαβος, ποῦ ἀποτελεῖ σήμερα τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο, αὐτὸς πὼς δημιουργήθηκε; Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πρόβλημα. Τὸ ἀρχικὸ κῦτταρο τοῦ στίχου (κάθε στίχου) δὲν εἶναι ὁ δυσύλλαβος «ποῦς» (ἴαμβος ἢ τροχαῖος), ἀλλὰ τὸ «μέτρο», ἢ τετρασύλλαβη διποδία. Μὲ δύο μόνο συλλαβὲς στίχος δὲν σχηματίζεται, οὔτε καν ρυθμὸς (ποῦ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐλάχιστη ἐπανάληψη), μὲ τέσσερις ὅμως δημιουργεῖται κιόλας ἓνα ρυθμὸς, ποῦ μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε «κατιών» εἴτε «ἀνιών»: $\cup _ \cup _$ (ἴαμβος) ἢ $_ \cup _ \cup$ (τροχαῖος). Καὶ μὲ τὴν ἐπανάληψη δύο «μέτρων» (ἢ διποδιῶν) ἀποτελεῖται πιά ἓνας ἀπαρτισμένος στίχος, ἰαμβικὸς ἢ τροχαῖκός: Σὲ ὕμνους τοῦ 5ου αἰώνα: τρισάγιο σωτῆρ ἡμῶν — καὶ λοιπὸν ἐν τῷ ἰδρωτί ἢ στὸ δημοτικὸ τραγούδι: δυνάμωσε τοὺς Χριστιανούς — καὶ στῆς θάλασσας τὸν ἄμμο²⁴. Εἶναι λοιπὸν ὁ ὀκτασύλλαβος τὸ φυσικὸ δημιούργημα τοῦ λόγου ποῦ ἀποκτᾶ ρυθμὸ καὶ ξεπερνώντας τὸ ἀρχικὸ κῦτταρο ἀρτιώνεται στὴν πρώτη μορφή τοῦ στίχου.

Οἱ ἐπιφωνήσεις τῶν «δήμων», ποῦ μᾶς ἔσωσαν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ στίς ὁποῖες ὅλοι οἱ μελετητὲς ἀπέδωσαν ιδιαίτερη σημασία, ἀπὸ τέτοιους μικροὺς στίχους ἀποτελοῦνται, ἰαμβικὸς καὶ τροχαῖκός: Πάλιν στὸν καῦκον ἔπιες | πάλιν τὸν νοῦν ἀπόλεσας (γιὰ τὸν Φωκᾶ, τὸν διάδοχο τοῦ Μαυρικίου, 602 - 610), Ἄκουσον κῦρ οἰκονόμει | τὸν Γυβέριν τί σοῦ λέγει (ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μιχαῖλ Β' τοῦ τραυλοῦ, στίς ἀρχές τοῦ 9ου αἰώνα, 820 - 829)²⁵. Πυρήνας

24. Τὰ βυζαντινὰ ἀπὸ τὴν Ἀνθολογία τοῦ Κ. Τρῦπάνη (Ὁξφόρδη 1951) ἀρ. 5.1 καὶ 7.35, τὰ δημοτικὰ ἀπὸ τὶς «Ἐκλογές» τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, ἀρ. 17.11, 44.2.

25. Βλ. τὰ παραδείγματα στὴ μελέτη τοῦ P. Maas, *Metrische Akklamationen der Byzantiner*, «Byz. Zeitschr.» 21 (1912) 28 - 51, καὶ ἀκόμη Ν. Γ. Πολίτη, *Δημῶδη βυζαντινὰ ἄσματα*, «Λαογραφία» 3 (1912), 622 - 632.

ὡστόσο τοῦ δεκαπεντασύλλαβου στάθηκε ὁ ἰαμβικός (καὶ ὄχι ὁ τροχαϊκός) ὀκτασύλλαβος. Ἐάν μάλιστα στήν ἀρχή κυριαρχοῦσε περισσότερο ἢ προπροξυτόνη μορφή του, εὐκόλο ἦταν ὁ στίχος νὰ πάρει κάποτε καὶ μορφή καταληκτική, νὰ γίνῃ δηλαδή ἑπτασύλλαβος. Στους Ὑμνους τοῦ Συμεῶν ὑπάρχουν καὶ μερικές περιπτώσεις, πὸν ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ δύο ὀκτασύλλαβων ἢ δύο ἑπτασύλλαβων, εἴτε στίχων πὸν δὲν ὀλοκληρῶνονται καὶ μένουν μόνο ὀκτασύλλαβοι ἢ ἑπτασύλλαβοι²⁶. Αὐτὸ σημαίνει πὸς στήν πρόωμη ἐκείνη ἐποχή, γιὰ τὴν αἴσθησι τοῦ ποιητῆ ὁ δεκαπεντασύλλαβος διατηροῦσε ἀκόμη τὸν σύνθετο χαρακτήρα του. Καὶ στὰ ἐπιτάφια ποιήματα γιὰ τὸν Λέοντα τὸν ΣΤ' εἶδαμε ὅτι τὴν κάθε δίστιχη ἐνότητα ἀκολουθεῖ σὰν ἐπωδὸς ἓνας ἀνεξάρτητος ἑπτασύλλαβος : τοῦτο ἢ ματαιότης, ἢ θρήνων ἔμπλεοι λόγοι

Σὲ ποιὰ, τώρα, συγκεκριμένη ἐποχή καὶ σὲ ποιὸ περιβάλλον, μέσα στους τρεῖς ἢ τέσσερις αἰῶνες, ἀπὸ τὰ πρῶτα δείγματα πὸν εἶδαμε ὡς τοὺς πρῶτους ἀσφαλῶς μαρτυρημένους δεκαπεντασύλλαβους, ἀπὸ τὴν ἐποχή δηλαδή τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς τὴν ἐποχή τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, συντελέστηκε αὐτὴ ἢ μεταβολή; Πότε ἢ πρωταρχικὴ ρυθμικὴ λαλιὰ ἀρτιώθηκε σὲ ἔντεχνον ποιητικὸν λόγον; Ἀσφαλῶς ἢ διεργασία θὰ κράτησε πολὺ χρόνον καὶ ἀσφαλῶς κάποιες εὐνοϊκὲς συνθήκες ἢ κάποια συνδρομὴ εὐνοϊκῶν συνθηκῶν θὰ συνετέλεσαν στὴ δημιουργία. Ἦταν ὁ δημοτικὸς λόγος, τὸ δημοτικὸ τραγούδι μὲ τοὺς μυστικούς νόμους τῆς λειτουργίας του, πὸν ταίριασε σιγὰ σιγὰ τὸν ἀρχοντικὸν ρυθμὸ τῶν δεκαπέντε συλλαβῶν, αὐτὸν πὸν ἔμελλε νὰ ἀποβεῖ ὁ ἐθνικός μας στίχος; Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, μόνο αὐτό; Καὶ τί ξέρουμε καὶ τί μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε γιὰ δημοτικὸν τραγούδι (ὄχι γιὰ ἄσματα σατιρικά ἢ λαϊκά) τὴν ἀπώτατη αὐτὴ ἐποχή; Οἱ ἔρηνες τῶν τελευταίων χρόνων μᾶς ὀδηγοῦν, εἶδαμε, καὶ πρὸς ἄλλες ἐστῖες : πρὸς τὸ βυζαντινὸ Παλάτιον καὶ τὴ μυστικὴν θεολογία, πρὸς τὴ λαμπρότητα τοῦ βασιλικοῦ τρικλίνου ἢ τὸ ἀσκητικὸν κελὶ τοῦ μοναχοῦ. Ἡ βάση, ὁ γενετικός προῆρας εἶναι λαϊκός, ὁ εὐκόλος καὶ εὐκαμπτος ὀκτασύλλαβος· ἀλλὰ ἢ διεύρυνσή του σὲ ἐκφραστικὸ μέσο ἄξιον νὰ ἐπιτελέσει ἀνώτερες καὶ πῶς σύνθετες λειτουργίες, αὐτὴ προϋποθέτει κάποιον κέντρο, κάποια κοινότητα, κάποιους κοινὸς δεσμοὺς κοινωνικὸς καὶ ἰδεολογικὸς. Κάπως ἔτσι θὰ τροποποιῶσα καὶ θὰ διόρθωσα σήμερον ὅτι εἶχα πεῖ γιὰ τὴ μὴ λαϊκὴ προέλευσι τοῦ στίχου. Οἱ ρίζες, ἢ καταγωγὴ, ναι, αὐτὴ εἶναι λαϊκὴ, στήν κρίσιμη ὅμως στιγμή ἦρθαν συνεπίκουροι καὶ ἄλλοι συνθετέροι παράγοντες, καὶ ἢ τελικὴ δημιουργία ὑπῆρξε ἀπόρροια μιᾶς βούλησις καλλιτεχνικῆς.

26. Βλ. K o d e r, «Symeon» σ. 91.

Ἐὰς μὲν ἐπιτραπεῖ νὰ παραπέμψω σ' ἓνα κάπως παράλληλο φαινόμενο. Δὲν εἶναι μόνο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα (αὐτὴ ἢ «Κοινὴ Ἑλληνικὴ Λαλιὰ — κατὰ τὸν ποιητὴν — πὺν ὧς μέσα στὴν Βακτριανὴ τὴν πήγαμεν, ὧς τοὺς Ἰνδοὺς») πὺν ἔχει χιλιετηρίδων ἱστορία, εἶναι καὶ ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ, τὸ θαυμάσιο αὐτὸ δημιούργημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πὺν ἴδια πάντοτε ἀλλὰ καὶ ὀλοένα ἐξελισσόμενη χρησιμοποιοῦται ὡς σήμερα. Μιὰ βασικὴ ἀλλαγὴ συντελέστηκε στὸν 9ο αἰῶνα μὲ τὴν δημιουργίαν τῆς «μικρογράμματης» γραφῆς (διαφορετικῆς κατὰ βίασιν ἀπὸ τὴν κεφαλαϊώδη τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν καὶ τῶν πρώτων χειρογράφων κωδίκων) ἢ νέα αὐτὴ γραφὴ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν «ἐπισημομένην», δηλαδὴ τὴν συνηθισμένην, δημοτικὴν γραφὴν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων (*scriptura cursiva*) ἢ τυποποίησίν της ὅμως, ἢ προσαρμογὴν της σὲ ὀρισμένους «κανόνες», εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰδιαίτερης βούλησης, ἀπόρροια τῆς ἀνάγκης νὰ δημιουργηθῆ ἓνας φορέας κατάλληλος γιὰ νὰ ἀνταποκριθῆ στὰ καινούρια ἱστορικὰ καὶ πολιτιστικὰ δεδομένα· πιστεύουμε πὺς ἡ σημαντικὴ αὐτὴ (καὶ ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴν πλευρὰ) ἀλλαγὴ συντελέστηκε στοὺς κόλπους τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ στὸν ἰδεολογικὸν κόσμον πὺν ἀντιπροσώπευε μετὰ τὴν μεγάλην περιπέτειαν τῆς Εἰκονομαχίας. Ἡ καθαρὴ καὶ λιτὴ στίς πρῶτες της ἀρχὲς γραφὴ ἀποτέλεσε τὸ μέσον τὸ πιὸ κατάλληλον γιὰ τὴν διάδοσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη καὶ τῶν ἄλλων ἀσκητικῶν πατέρων ὅπως καὶ λίγο ἀργότερα γιὰ τὰ ἔργα τοῦ πρώτου οὐμανισμοῦ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ἀρέθα ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ ἔξοχα εἰκονογραφημένα Ψαλτήρια καὶ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου αἰῶνα.

Στὰ ἴδια αὐτὰ κρίσιμα χρόνια, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνα, θὰ πρέπει νὰ ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Ὁ μεγαλόπρεπος ρυθμὸς του μὲ τὸ ἀργὸν βᾶδισμα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν θερμότητα τῆς λαϊκῆς του καταγωγῆς, γίνεται ὁ κατάλληλος φορέας γιὰ τοὺς ἀπόκοσμον διαλογισμοὺς ἑνὸς μυστικοῦ ἢ γιὰ τοὺς τελετουργικοὺς θρήνους ἑνὸς αὐτοκράτορα· ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἐδφρόσυνο τραγούδι τῶν πράσιων καὶ τῶν βένετων στὸν Ἰππόδρομον — καὶ ἀκόμη γιὰ νὰ ταιριάσει ἐπάνω σ' αὐτὸν ὁ λαὸς τὸ τραγούδι του γιὰ τὰ ἥρωικά κατορθώματα τῶν ἀκριτῶν, καὶ γιὰ νὰ καθιερωθῆ τελικὰ στὸ πρῶτον γραπτὸ μνημεῖον τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, στὸ ἔπος τοῦ Βασίλειου Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ἰδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει.

Ὁ Κωστὴς Παλαμᾶς (εἶδαμε) ἀντιπαρέτασε στὸ στίχον αὐτὸ τὰ ψυχρὰ κατασκευάσματα τῶν λογίων τοῦ 12ου αἰῶνα. Ἐμεῖς σήμερα θὰ μπορούσαμε ὅχι

ν' αντιπαρατάξουμε, ἀλλὰ ἰσότιμα νὰ παραθέσουμε δίπλα, στίχους τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου θεολόγου ἢ τοῦ θρήνου γιὰ τὸν Λέοντα τὸ σοφό. Καὶ νὰ ἐξακολουθήσουμε μὲ τὸ Διγενῆ Ἀκρίτα, τὸν Ἐρωτόκριτο, τὸ Σολωμό, τὸ Σικελιανό, τὸ Σεφέρη.

Τρικύμισμα τῆς θάλασσας... Ὁ κόσμος εἶναι ἀπλός.

Ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ («Ἐρωτικοῦ λόγου») εἶναι ἴσως καὶ ὁ τελευταῖος δεκαπεντασύλλαβος ποῦ γράφτηκε μὲ συνέπεια στὴν ἐλληνικὴ ποίηση. Ἀπὸ τὶς πρῶτες τοῦ ἀρχῆς ἔχουν μεσολαβήσει πάνω ἀπὸ δέκα αἰῶνες ἀδιάκοπης καλλιέργειας²⁷.

27. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο μου: Ὁ δεκαπεντασύλλαβος τοῦ («Ἐρωτικοῦ Λόγου»), τὴν ἀρχὴν ἐν «Μετρικῶν», (Θεσσαλονίκη 1972), σ. 152.